

NÉMETH ANNA:

Kodály Zoltán 1911-es zsérei hangszeres gyűjtésének bemutatása

/Nyitra megye, Zoborvidék/

Zoboralja egyik legnagyobb településén, Zsérén él ma is a tájegység legnépesebb magyar faluközössége. 1906 és 1917 között Kodály Zoltán és Bartók Béla többször visszatért ide, hangszeres és énekes dallamokat gyűjteni, melyek megalapozták a zoboralji magyar népzene hírnevét, illetve világhírűvé tették azokat, hiszen a Zsérén gyűjtött népdalok egy része ihlette Kodály Zoltán *Gergely-járás* (1926) és *Mátrai képek* (1930) kórusműveit, Hány János című daljátékához pedig fölhasználta az „A jó lovas katonának” című dal kezdetét, ahol a verbunkos melódiája képezi a vokális részt. Az 1930-as években Dallos László, a község krónikása által ránk hagyott kézirat őrzi ennek emlékét:

„A zsérei pap, Kuna Pál bejelentette, hogy estére aki csak teheti, mindenki jöjjön az iskolába, kivált azok, akik szépen énekelnek, mert Pestről jön két úr egy kis készülékkel, ami nemcsak fölveszi a hangot, de le is játssza azt. Nagy volt az érdeklődés, az iskola megtelt emberekkel, sokuknak csak az udvaron maradt hely. A pesti urak a Kuna Pál plébános úrral, a tanító úrral és a tanítónővel alig tudtak bejutni az épületbe. Ekkor én a negyedik osztályba jártam, az elsők között érkeztem a tanterembe, és az első padban vártam, de nem a budapesti urakra, hanem a csodamasinára, ami visszaéneklie azt a dalt, amit elénekelnek előtte....Beismerem, hogy csalódtam, de nemcsak én, hanem mások is. Az öltözkük nem különbözött a tanító úrétól, az sem tetszett, hogy az egyik úr szakállt viselt. Ennek előtte számos borotvátlan koldust láttam, szakállas zsidó ószerest láttam, de borotvátlan urat még nem. Hogy nemcsak én vélekedtem így, az is bizonyítja, hogy Zsérén nem Kodályról és Bartókról beszéltek, hanem csak Szakállas és Nemszakállasként emlegették őket....

...Az első dalt a csodamasinába a plébános úr, Kuna Pál énekelte, hogy melyiket, arra már nem emlékszem, pedig figyelmesen, szemrebbenés nélkül hallgattuk végig; majd a masina rekedt hangon visszaénekelte az éneket. Később többen is felbátorodtak, és két hétig minden este énekeltek a masinába. Közülük az azóta elhunyt anyám is énekelte, az „Álom esett a szemembe” kezdetű dalt. Csupán egyetlen ember nem akart kötélnek állni, Elgyütt József, a dudás.

Ő csak ellenszolgáltatásért volt hajlandó énekelni; tehát nem volt mit tenniük, el kellett vele menniük a kocsmába, ahol egy-két verdung pálinkától megoldódott a nyelve, sőt a dudája is megszólalt:

Elesett a lúd a jégen,

Majd felkel a jövő héten...

A jelenlévők szintén énekelni kezdtek, és kísérték a dudát:

Jóska bácsi, dudájjon ked,

Hosszú nótát ne húzzon ked,

Gyengék vagyunk, elfáradunk,

Talán bizony meg is halunk.

Kodály és Bartók az első világháború után is fönntartotta a kapcsolatot a zséreiekkal; rendszeresen leveleztek Kuna Pállal, annak haláláig.”¹

Kodály Zoltán egyik legelső és legkedveltebb gyűjtőterülete volt a magyarok által már 900 körül lakott Zobor-vidék. Ezt az is igazolja, hogy ha összehasonlítjuk más területek gyűjtött anyagával, akkor láthatjuk mennyire kiemelkedő itt a lejegyzett és fonográfon rögzített dallamok száma. Zsérén négyszer is megfordult, hangszeres zenét 1911 januárjában rögzített a faluban. “A Zobor-vidék hangszeres hagyományát – benne a lakodalom és általában a tánc, valamint a dudazene hatását- érintő feljegyzéseit azonban az első vokális gyűjtésektől kezdve megtaláljuk gyűjtőfüzeteiben: Verbunk, ill. Verbung, Dudanóta, Molnárcsók cím alatt.”² Ilyen például a *Kikeletyi szép időnek* szövegű dallamváltozat, melyet a zsérei dudás “Verbung” címmel két változatban énekelt fonográfra; illetve a *Harcra van a vízbe* dudanóta is Zséréről. Akár a dallamanyag, akár a hangszer, akár a szokás felől nézzük gyűjtői figyelmét, minden apró elemet lényegesnek tartott.

Az első világháború előtt a környék zenei eseményeit Elgyütt József dudás - ragadványnevéen Kura Jóska- szolgálta ki, aki Kodályék gyűjtési idejében fontos helyet foglalt el

¹ Kodály és Bartók Zsérén cikk, www.zirany.eu

² Tari Lujza: Kodály Zoltán, a hangszeres népzene kutatója (Balassi Kiadó, 2001)

a hangszeres zeneéletben. Az 1930-as években már létrejött egy rezesbanda, ami kiszorította ennek az ősi hangszernek a szerepét, bár a duda dallamanyaga tovább élt a banda repertoárjában. “A faluban a visszaemlékezések ma már ellentmondásosak abban a tekintetben, hogy Elgyütt József élt-e még 1930 után, illetve, hogy az a dudás, aki a zsérei fúvószenekar megalakulását követően is játszott még néha, Elgyütt József volt-e, vagy sem. Abban az időben ugyanis már jónevű dudás volt nyitraiagykéri Titka János is.”³ A *Kura Jóska dudáljon kend* zsérei dudánóta szövegében viszont minden bizonnyal megőrződött Elgyütt József emléke.

1911-ben az alábbi hangszeres (és hozzátartozó vokális) dallamokat gyűjtötte Zsérén: /19 duda- és vokális dudánóta-felvétel, ebből 13 duda, 6 vokális/⁴

<u>Cím, szövegkezdlet vagy kezdősor</u>	<u>Elsődleges hordozó jelzete</u>	<u>Előadásmód</u>
-Sütött anyám rétest	F 102a ⁵	duda
-Megfiazott a mi kutyánk	F 102b	duda
-Meghalt a dudásunk	F 102c	duda
-Ezek azok a régiek	F 102	duda
-Pirók kutya ⁶ (Két tyúkom tavali, aprája)	F 103a és 106b	duda
-Hány esztendő lehettél	F 103b	duda
-A cigányasszonynak	F 103c	duda
-Ej, magos hegyről	F 104d	duda
-Csárdás dudánóta és aprája	F 105a	duda
-Csárdás dudánóta	F 105b	duda
-Dudánóta	F 105c	duda
-Felszántottam a zsérei temetőt	F 106a	duda
-Kicsiny a hordócska	F 106c	duda

³ Tari Lujza: Kodály Zoltán, a hangszeres népzene kutatója (Balassi Kiadó, 2001)

⁴ További gyűjtések Zsérén:

1967: Martin György és Tóth Margit : énekes és hangszeres gyűjtések

1986: Timár Sándor: énekes gyűjtések

1988: Agócs Gergely: hegedű (Bihari József)

1990 és 92: Agócs Gergely és Juhász Zoltán: hegedű (Bihari József)

⁵ F = Kodály fonográfhangjainak jelzete (a hozzátartozó számmal)

⁶ Dudalejegyzés támlap látható a 7.oldalon

Gyűjtőfüzetébe feljegyezte a dudaskálát, mely egy mixolyd skála az alábbiak szerint: Kontrasíp: szó – ré, és a dallamsíp: szó – lá – ti (alacsony dúr terc) – dó – ré – mi – fá Felső oktávhangot nem jelölt, mivel az általunk használt sípszár oktávhangja helyén szólalt meg a zsérei dudás legfelső hangja, a kis szeptim. Bár megjegyzésként felírta füzetébe, hogy Elgyütt József tud kis tercet is megszólaltatni, a fonográfos felvételek, illetve a lejegyzések alapján kijelenthetjük, hogy a moll terccel énekelt dallamokat is dúrosan játsza. Ahol énekelt formában oktáv szólal meg, ott ő a kis szeptimmal helyettesíti az adott hangot. A dudán eljátszott énekes anyagoknak az énekelt verziója sem haladja meg az oktáv hangterjedelmet, sőt több közülük kis ambitusú, csak kvintig vagy szextig terjed a hangkészlete.

Rendszeresen él a kontrasíp adta ritmikai lehetőségekkel. Hozzá hasonló gazdag kontrajáték csak a szalakuszi dudásnál figyelhető meg, a többi környékbeli szlovák dudásnál nem. Ezt Kodály 1911-es szlovák gyűjtéseivel támaszthatjuk alá. Közvetlenül Zsérei útja után járt a közeli Nyitrapereszlényben, Szomorlovászin és Szalakuszon. Nyitrapereszlényből csupán egy vokális dudanóta, egy dudacifrázat, valamint a duda sípjainak hangolása és hangsora maradt fenn helyszíni lejegyzésben. “Pereszlény nyitja meg az igazi szlovák dudagyűjtést...a pereszlényi sem volt képes többre, mint hogy elénekeljen egy dudanótát, bemutassa a hangszer hangolását, végigjátssza az egyes sípokhoz kötődő hangsort, játsszon egy-egy cifrázati- és záróformulát.”⁷ Szomorlovászból 9 duda fonográfos felvétel, Szalakusztól pedig 6 duda és 3 vokális formájú dudanóta lett rögzítve (utóbbiból egy fonográfos felvétel és két helyszíni lejegyzés). Szalakusz pásztor- és cselédfalunak számított, így rákényszerültek a városba járásra, főként Nyitrára. Ennek ellenére viszonylag erősen meg tudta őrizni hagyományait a lakosság. Az imént említett gazdag kontrajátékot használó dudás nevét Kodály nem jegyezte fel sem gyűjtőfüzetébe, sem támlapjaira; csupán a dudás foglalkozására tér ki egyik megjegyzésében: *Gajdošké Szalakusz Nyitra m[egye]a dudás (egy juhász)*. Gyűjtőútja során leveleket írt feleségének. Az egyikben megírja, hogy: “Szalakuszon 3 henger után csütörtököt mondott a duda, elromlott, s így még este Menyhére állítottam be.”⁸ Valószínűleg érdemesnek tartotta volna tovább időzni a faluban, így jóval több dudagyűjtésünk lehetne innen.

⁷ Tari Lujza: Kodály Zoltán, a hangszeres népzene kutatója (Balassi Kiadó, 2001)

⁸ Kodály idézet, Tari Lujza: Kodály Zoltán, a hangszeres népzene kutatója (Balassi Kiadó, 2001) könyvéből

A *Gajdošské* (=AP 8236/f)⁹ szlovák dallamot kiemelném a szalakusziak közül, mivel ennek egy magyar variánsa megtalálható a zsérei anyagban *Megfiazott a mi kutyánk* szövegkezdettel. Ugyanígy található párhuzam a pereszlényi *Gajdova žena* (=NGY-5. 1. gyűjtőfüzet)¹⁰ kezdősorú dallam és a zsérei *Meghalt a dudásunk* nóta között. Efajta dallamrokonságok mutatják a területek közelségét, a hagyományban megjelenő variálódás sokszínűségét és népek közötti kapcsolatot. A Zsérén gyűjtött dallamok variánsai nemcsak a szlovák gyűjtésben lelhetők fel, hanem bukovinai, ipoly-menti feljegyzésekben is: *Ezek azok a régiek* zsérei dudánóta egyik változata a hadikfalvi hegedűs dallam (F 282b); *Meghalt a dudásunk* variánsa nemcsak a szlovákoknál, hanem a hont-megyei Lukenényén is jellemző volt (furulyás felvétel); *Ej, magos hegyről* balogpádári változata a *Hej, Muszáj Palkó* (KR 13. 817)¹¹; *Felszántottam a zsérei temetőt* dallamnak pedig számos párhuzama található: Lukanényén (F 79a), Zalabdán (F 296b), illetve Bartók és Lajtha gyűjtésében Hont megyéből.

Elgyütt József játékstílusára a gazdag cifrázás jellemző, inkább tánczene, mint szövegkísérő a játéka. A tőle ránk maradt anyag nagy része duda-aprajából áll. A duda-apraja egy kishangterjedelmű, kétnegyedes lüktetésű, egy-két ütemnyi motívumot gazdagon variálva ismételtető zenei forma, mely a legkiérleltebb módon a régi magyar dudások játékában jelenik meg; szöveg nélküli régi tánczenét őriz. „Minden dudás ismer bizonyos szövegtelen figurációkat, 2–4 ütemnyi variációkat, amelyeket egy-egy szöveges dallam után játszanak utójátékkul. „Aprája”, „aprózás” a neve...Kimutattam ezekről (1956), hogy nem egyebek, mint a duda hangkészlete elemi motívumokká szervezve; alig különböznek azoktól a hangpróbáktól, „ujjgyakorlatoktól”, amivel a dudás bejátssza ujjait és hangszerét, mielőtt belekezd az igazi játékba. Paraszti és pásztor dudásainknak ezek az elemi közjátékai nagyon jelentőssé váltak a későbbi fejlődés folyamán... Elképzelhető, hogy valamikor régen ezek az „apráják” voltak a duda egyedüli dallamai... Mindezek alapján Kodály ezt az aprája-muzsikát középkori vagy még annál is korábbi zenélési mód maradványának sejteti (1973, 91).”¹² Ezen cifrázatok a dallamok zárataiként megjelenő, illetve azok összekötésére használt formák; nagyban meghatározzák a dudás játékstílusát egyedi hangvariálgatásukkal. Funkcióját tekintve különböznek például Pál István,

⁹ AP = Akadémiai Pirállemezek – rajtuk többek közt a Kodály-fonográfhangerekről készült másolatok

¹⁰ NGY = A Kodály-Archívumban található támlapok jelzete (népzene) a hozzá tartozó dosszié és a benne lévő támlap számával

¹¹ KR = Kodály-Rend, a Kodály által kialakított, rendszerezett népzenei gyűjtemény

¹² Vargyas Lajos: A magyarság népzeneje (1981)

tereskei palóc dudás anyagától, ahol az apraja egy leegyszerűsödött formáját találhatjuk meg - kereső néven-, melyet addig játszik összekötő motívumként a dallamok között, míg nem jut eszébe a következő nóta.

Mivel az Elgyütt Józseftől ránk maradt anyag tetemes része ezen cifrázatokból áll, így érdemes azokat egymás mellé téve, jellemzőiket megállapítani. Aprajavariálásaira általánosan igaz, hogy egy kétnegyedes ütemnyi felvezetéssel indul és egy négy ütemes zárlatra végződik, melyek minden esetben megegyezők. A két motívum között kéttaktusnyi részek ismétlődnek a variálódás legszélesebb spektrumán.

Dallamvariálását elemezve pedig megfigyelhető, hogy abban az esetben amikor nem szövegkövetően játsza az énekes dallamokat egy-egy sort megragad és az ütemek számát jócskán kibővítve, gyakran az eredeti dallamvonalat megváltoztatva ülteti át azt hangszerére: “Egy másik közös sajátság az, hogy a melódia, egyes taktusainak meg-megismétlésével ugyancsak kibővül.”¹³

Kodály Zoltán gyűjtőútjai során készült feljegyzéseiben figyelmet fordított a hangszerek használatára, elterjedtségére, a zeneéletben betöltött szerepükre, többek közt a duda esetében is. “Leírta a hangolásukat, méretüket, esetenként rajzokkal illusztrálta őket, megjelölte az adott tájegységen használatos nevüket, illetve a hangszer egyes részeinek nevét, megjegyzéseket fűzött a játéktechnikához, feljegyzett a hangszerjátéktól hallott, annak saját tájnyelvén elmondott történeteket (pl. a dudával kapcsolatos babonás történetet), jelezte a vokális és a hangszeres előadás különbségeit, egy-egy dallam tájankénti eltéréseit, illetve az előadói különbségeket.”¹⁴ Hangszeres gyűjtései során magyar, szlovák és horvát dudások dallamait jegyezte fel, mondhatni még épp időben, hiszen pont ebben az időszakban jutott a hangszer egyik első, látványos elhalási időszakába. Ezt követően már csak rövid idejű feltámadására került sor, további fennmaradására csekély példa van. Az idős adatközlők fiatalon még dudára táncoltak, akkoriban még általános volt a hagyományban. Napjainkban ezekre a feljegyzésekre, támlapokra, felvételekre hagyatkozva nyílik lehetőség a dudajáték elsajátítására.

¹³ Bartók Béla : A hangszeres népzene folklórja Magyarországon , Bartók Összegyűjtött Írásai I. kötet (1966)

¹⁴ Tari Lujza: Kodály Zoltán, a hangszeres népzene kutatója, Bevezető (Balassi Kiadó, 2001)

Dudalejegyzés Zséréről:

106 b) Zsere
Piros kutyja --

The musical score is handwritten on a piece of paper with a light blue background. It consists of five systems of two staves each. The notation is in a treble and bass clef, with a key signature of one sharp (F#) and a time signature of 2/4. The score includes various musical symbols such as notes, rests, and slurs. There are also handwritten annotations like 'a', '1', '2', '3', '4', '5', '6', '7', '8', '9', '10', '11', '12', '13', '14', '15', '16', '17', '18', '19', '20', '21', '22', '23', '24', '25', '26', '27', '28', '29', '30', '31', '32', '33', '34', '35', '36', '37', '38', '39', '40', '41', '42', '43', '44', '45', '46', '47', '48', '49', '50', '51', '52', '53', '54', '55', '56', '57', '58', '59', '60', '61', '62', '63', '64', '65', '66', '67', '68', '69', '70', '71', '72', '73', '74', '75', '76', '77', '78', '79', '80', '81', '82', '83', '84', '85', '86', '87', '88', '89', '90', '91', '92', '93', '94', '95', '96', '97', '98', '99', '100'.

MŰSOR:

A dolgozat alapján zsérei nóták megszólaltatása dudán; a lejegyzésekből, fonográffelvételekből kiindulva. Ezek a dallamok ihlették Kodály Zoltán *Gergely-járás* és *Mátrai képek* kórusműveinek egyes részeit. Elgyütt József dudás játékstílusában előadva:

-Sütött anyám rétest, nem adott belőle: sebes csárdás és apraja (*F 102a*) (=AP 8241/d)

-Meghalt a dudásunk és apraja (*F 102c*)

-Pirók kutya (*F 103a*) (=AP 8241/f) és variánsa (*F 106b*) (=AP 8242/b)

-A cigányasszonynak (*F 103c*) és bővítéses variánsa (*F 105b*)

FORRÁSOK

TARI LUJZA

Kodály Zoltán, a hangszeres népzene kutatója (Balassi Kiadó, 2001)

BARTÓK BÉLA

Bartók Összegyűjtött Írásai I. kötet (1966)

VARGYAS LAJOS

A magyarság népzeneje (1981)

ISTVÁNFI BALÁZS

Főtárgy tanár, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem (Bp.)

WWW.ZIRANY.EU

Kodály és Bartók Zsérén cikk

NÉPRAJZI MÚZEUM (Bp.)

ÚJ PÁTRIA Jövők öröksége 26/50. Zoboralji népzene. Zsére

szerkesztő: Agócs Gergely